

הושע - רש"י

[א](#) [ב](#) [ג](#) [ד](#) [ה](#) [ו](#) [ז](#) [ח](#) [ט](#) [י](#) [יא](#) [יב](#) [יג](#) [יד](#)

הושע פרק-א

[א] דבר ה' אשר היה אל הושע בן בארי בימי עוזיה יותם וגו'. ארבעה מלכים הללו קפח בימיו שהאריך שנים בחיי כולם מכאן אמרו אוי לה לרבנות שמקברת את בעלי: **ובימי ירבעם בן יואש**. מבני יהוא ואף הוא מלך עם עוזיה ויותם אלא שגרמה לו זכות להמנות עם הצדיקים הללו לפי שלא קבל לשון הרע על עמוס כמו שמפורש בפסחים בפ' האשה (דף טז) שנאמר (עמוס ז) וישלח אמציה וגומר קשר עליך עמוס וגו':

[ב] תחלת דבר ה' בהושע. רבותינו אמרו תחילה לארבעה נביאים שנתנבאו (בימים הללו) הושע ישעיה עמוס ומיכה ישעיה נתנבא שנאמר (ישעיה ו) וינועו אמות הסיפים וגומר והוא היה יום שנתנגע עוזיה שנכנס להיכל שרעשו העליונים לשורפו ותחתונים לבולעו כעונשן של עדת קרח שהיו בהם בלועין ושרופים בעמוס נאמר שנתים לפני הרעש והושע קדם לכולם ומיכה היה אחרון לכולם שנאמר בו (מיכה א) בימי יותם אחז יחזקיה ולא נאמר בו עוזיה, ופשוטו של מקרא תחילת דיבור שנדבר הקב"ה עם הושע אמר לו כן: **קח לך אשת זנונים**. רבותינו אמרו כמשמעו לפי שאמר על ישראל החליפם באומה אחרת כמו שמפורש בפסחים ר"פ האשה: **וילדי זנונים**. שתלד לך ילדים שיהיו ספיקי ממזרות, ויונתן תירגם איתנבי נבואה על יתבי קרתא טעוותא וקח האמור כאן לי לימוד הוא למד אותן לשוב בתשובה: **כי זנה תזנה**. לשון הווה הוא: **[ג]** את גומר. רבותינו אמרו כך שמה על שם זנותה שהכל גומרין בה ודשין בה כדבלה, וי"ת גומר שאם ישובו מדרכם גמרה פורענותם ואם לאו יהיו כנובלת מתאנה: **ותהר ותלד**. ואוסיפו למעבד עובדין בישין: **[ד]** קרא שמו יזרעאל. קרי שומהון מבדריא, התנבא עליהן שיגלו ויהיו זרועין בארצות: **את דמי יזרעאל**. כתרגומו את דמי בית אחאב שהרג יהוא ביזרעאל על שעבדו את הבעל והלכו הוא ובניו אחרי כן ועבדו עבודת עכו"ם לכך אני חושב עליהם דמי בית אחאב כדס נקי: **על בית יהוא**.

ירבעם בן יואש מבני יהוא היה (מלכים ב טו) וזכריה בנו נהרג: **[ו]** לא אוסיף עוד ארחם. לרחם: **כי נשא אשא להם**. אחלק להם מנת כוסם ופעולתם כמו וישא משאת (בראשית מג): **[ז]** ואת בית יהודה ארחם. לאחר שאשבית את ממלכות ישראל שמשגלו עשרת השבטים היו בית יהודה בכלל הרחמים מחזקיהו עד צדקיהו: **[ח]** ותגמול את לא רוחמה. לפי תרגומו ויכלה אותו הדור בין העכו"ם שגלו שם: **ותהר ותלד בן**. ואוסיפו ועבדו עובדין בישין, ולפי פשוטו כמשמעו:

הושע פרק-ב

[א] והיה מספר. מה ענין פורענות ונחמה סמוכין בדבור אחד, ורבותינו פירשו בפסחים הרגיש הושע בעצמו שחטא על שאמר החליפם עמד ובקש עליהם רחמים, ובספרי דבי רב פרשת וישב ישראל בשטים שנינו רבי אומר יש פרשיות סמוכות זו לזו ורחוקות זו מזו כרחוק מזרח ממערב כי אתם לא עמי והיה מספר בני ישראל כחול הים מה ענין זה אצל זה משל למלך שכעס על אשתו שלח אחר הסופר לבוא ולכתוב לה גט עד שלא בא הסופר נתרצה המלך לאשתו אמר המלך אפשר יצא סופר זה מכאן חלוק כלומר לבו חלוק ותוהה לומר למה שלח אחרי אמר לו בא וכתוב לה שאני כופל לה כתובתה ולפי פשוטו כך היא סמיכתו כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם אראה עצמי כאילו איני לכם ותגלו לבין האומות ואף שם תרבו ותצמחו ושם תשובו אל לבבכם לשוב אלי כמו שנאמר על ידי משה (דברים ל) והשבות אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך וגוי ושב ה' אלהיך את שבותך וגוי אף כאן ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו וגוי: **[ב]** ראש אחד. דוד מלכם: **כי גדול יום**. קבוץ זריעתם: **[ג]** אמרו לאחיכם עמי. כתרגומו תובו לאורייתי ועל כנישתכון ארחם: **[ד]** ריבו באמכם. בכנסייה שלכם של עכשיו שהיא אם לדורות הבאים: **מבין שדיה**. דרך הנואפות שממעכין להם בין דדיהם ויונתן תירגם ופולחן טעותהא מבין קירוהא: **[ה]** כיום הולדה. כיום שמצאתיה במצרים כמו שמפורש (ביחזקאל טז) ומולדתך ביום הולדת אותך לא כרת שרך ותושלכי על פני השדה בגועל נפשך לא חסה עליך עין (שם): **כמדבר**. גזירות שגזרתי עליהם במדבר שם יתמו ושם ימותו (במדבר יד): **והמתיה**. ואקטלינה: **[ז]** אמם. כנסייה שלהם: **הובישה הורתם**. בהיתו מלפיהון החכמים המורים להם הוראות בושים מפני עמי הארץ אומרים להם לא תגנובו והם גונבים לא תלוו ברבית והם מלווים: **אחרי מאהבי**. בדרכי העכו"ם: **[ח]** הנני שך. ל' סגירה כמו הסר משוכתו (ישעיה ה) כמשוכת חדק (משלי טו): **את דרכך**. דרכים ושבילים שאת הולכת בהם: **[ט]** ורדפה. ממשקלות לשון כבד הוא זה כמו (שם יב) ומרדף רקים פורקציי"ר בלע"ז כלומר תחזור אחריהם ולא תשיגם: **את מאהביה**. מצרים ואשור ולא תוכלי לבקש מהם עזרה: **ובקשתם**. ובקשה אותם:

[י] לא ידעה. לא שמה אל לבה והראית עצמה כלא יודעת: **וכסף הרביתי לה וזהב.** והם עשאוהו לבעל: **[יא] בעתו.** בעת גמר בישול הפירות: **והצלתי.** ממנה: **צמרי ופשתי.** אשר היה לכסות את ערותה, כל הצלה שבמקרא לשון תרומה והפרשה הוא ומוכיח עליו ויצל אלהים את מקנה אביכם (בראשית לא) כי כל העושר אשר הציל (שם): **[יב] ואיש לא יצילנה מידי.** אף זכות אבותם תמה: **[יד] והשמותי.** לשון שממה: **אתנה.** כמו אתנן: **ושמתים ליער.** שהחיות מהלכות שם ואוכלות הפירות: **[טו] ופקדתי עליה.** שכר פורענות: **ימי הבעלים אשר תקטיר.** תמיד להם ול' הווה הוא: **ותעד נזמה וחליתה.** ל' עדי כזונה המתקשטת לקראת נואפים: **וחליתה.** בל' ערבי הוא קישוט: **[טז] לכן הנה אנכי מפתיה.** משדלה להמשך אחרי לוזאניי"ר בלע"ז ומהו הפיתוי והולכתיה המדבר בגולה שהוא לה כמדבר וציה ושם תשיב אל לבה כי טוב לה כשעשתה רצוני מכשמרדה בי: **[יז] את כרמיה.** ת"י לשון פרנסים ומנהיגים וכן לא יפנה דרך כרמים (איוב כד) וכן כרמי שלי לא נטרתי (שיר א) ד"א והולכתיה המדבר למדבר סיחון ועוג ובסגנון זה נתנבא (יחזקאל כ) שנאמר והבאתי אתכם אל מדבר העמים ונשפטתי אתכם שם כאשר נשפטתי את אבותיכם והבאתי אתכם במסורת הברית וברותי מכם המורדים וגוי' והכשרים אקיים וזהו את כרמיה: **ואת עמק עכור.** עומק הצרות שהן עכורים שם אתן לה לפתח תקוה שמתוך אותן צרות תתן לב לשוב אלי: **וענתה שמה.** ל' דירה כמו מעון אריות (נחום ב): **כימי נעוריה.** שישבה במצרים ימים רבים: **וכיום עלותה וגוי'.** שצעקה אלי ממצרים מתוך שיעבוד וגאלתיה כן גם עתה: **[יח] תקראי אישי וגוי'.** תעבדוני מאהבה ולא מיראה אישי לשון אישות וחיבת נעורים: **בעלי.** לשון אדנות ומורא ורבותינו פירשו ככלה בבית חמיה ולא ככלה בבית אביה: **[יט] ולא יזכרו עוד.** ישראל בשמם של בעלים או לא יזכרו הבעלים בשמם של ישראל לומר שהם אלהות להם או לא יזכר שם הבעלים עוד כד"א (ישעיה ב) והאלילים כליל יחלוף: **[כ] עם חית השדה.** שאשבת מזיקין מן העולם וכה"א (שם יא) לא ירעו ולא ישחיתו וגוי': **[כא] בצדק ובמשפט.** שתתנהגו בהן: **ובחסד וברחמים.** שיבא לך מאתי על ידיהם באברהם אבינו כתיב (בראשית יח) כי ידעתיו למען אשר יצוה וגוי' לעשות צדקה ומשפט וכנגדן נתן לבניו חסד ורחמים מאת הקב"ה שנאמר (דברים יג) ונתן לך רחמים ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד (שם יז) פסקו מן הצדקה והמשפט כמו שנאמר (עמוס ה) ההופכים ללענה משפט וצדקה לארץ הניחו אף הקב"ה אסף מהם החסד והרחמים שני (ירמיה טו) כי אספתי את שלומי מאת העם הזה את החסד ואת הרחמים וכשיחזרו לעשות צדקה ומשפט שנאמר (ישעיה א) ציון במשפט תפדה וגוי' הקב"ה מוסיף עליהם רחמים וחסד ועושה אותן עטרה לארבעתן ומושיבן בראשן: **[כב] וארשתיך לי באמונה.** בשכר האמונה שהאמנת בגולה להבטחות שעל ידי נביאי: **[כג] אענה את השמים.** לצוק אל השחקים מפלג הטוב התלויים במאמר והם יענו לצוק מים על הארץ: **[כד] את יזרעאל.** את בני הגולה שנזרעו ונקבצו: **[כה] וזרעתיה לי.** כזרע סאה להכניס כמה כורין כן יתוספו עליהן בארץ ישראל כמה גרים:

הושע פרק-ג

[א] אהובת רע. חביבה על בעלה ואהובה לו והיא מנאפת תחתיו כאהבת הקב"ה את ישראל והם זונים תחתיו אל אלהים אחרים: **אשישי ענבים.** פ"י מנחם גביעי יין אוהבי להשתכר בינם ואינם עוסקים בתורה וכן מצינו שמוכיחם במקום אחר על כך השותים במזרקי יין (עמוס ו):

[ב] ואכרה לי. ל' סחורה ברגניי"א בלע"ז כמו (בראשית נ) אשר כריתי לי ובכרכי הים קורין למכירה כירה: **בחמשה עשר כסף וחומר שעורים ולתך שעורים.** ת"י ופרקתינון במימרי ביום חמשה עשר לירח ניסן ויהב ית כסף תקליא כיפור לנפשיהון ואמרית דיהון מקרבין קדמי עומר ארמותא מעללת שעורין כלומר לא הוגעתים בדברים קשים, בחמשה עשר כסף בגמטריא ניסן ובפסיקתא הוא נדרש בט"ו כסף בט"ו בניסן וחומר ולתך הרי ארבעים וחמשה שהחומר ל' סאה והלתך חצי חומר:

[ג] ואומר אליה ימים רבים תשבי לי. ימים שנים רבים שלשה הרי חמשה אלו נ' יום שבין פסח לעצרת בו ביום נתתי להם התורה ובה הזהרתיה: **לא תזני ולא תהיי לאיש.** לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ): **וגם אני אליך.** אנכי ה' אלהיך (שם) ואשר עשה שני חשבונות מחמשים יום אחד לסוף חומר ואחד לסוף לתך כנגד המן שירד להם לסוף ל' יום בט"ו באייר ומשם לחמשה עשר יום מנין סאין של לתך ביום הזה באו מדבר סיני בר"ח סיון, ובשם רב האי מצאתי דבר הגון, ואכרה לי וגו', קצבתי דמי כופר פדיונה לנגדי בדמים קליי האומר ערך נפשי עלי אם מבן ששים ומעלה והיה ערכך חמשה עשר שקל: **וחומר שעורין.** ערך זכר מבן עשרים שנה ומעלה ועד בן ס' חמשים שקל והם דמי פדיון חומר שעורין שגם הוא חמשים שקל כסף, ולתך שעורין דמי פדיון קרקע לתך שעורין למקדש, עשרים וחמשה שקלים הוא ערך הקצוב מבן חדש עד ה' שנים חמש שקלים ומבן חמש שנים עד בן עשרים שנה והיה ערכך עשרי שקלים הרי עשרים וחמשה אחר כל החיבה הזאת אמרתי לה ימים רבים תשבי לי לא תזני לאלהים אחרים כי אם תזני ימי רבים ישבו בניך אין מלך ואין שר ואין זבח במקדש ביהודה ואין מצבת הבעל בשומרון למלכי ישראל ואין אפוד של אורים ותומים המגיד להם נעלמות ואין תרפים הם דמות הנעשים בכוון שעה אחת העשויה לכך ומדברים מאיליהן ומגידי נעלמות וכן ת"י ולית אפודא ומחוי: **[ה] אחר.** ימי הגולה: **ישבו בני ישראל ובקשו את ה' וגו'.** תנא משום ר"ש בן יוחאי בג' דברים מאסו בני ישראל בימי רחבעם במלכות שמים ובמלכות בית דוד ובבית המקד' הה"ד (מלכים א יב) אין לנו חלק בדוד כמשמעו לאהליך ישראל (שם) אל תקרי לאהליך אלא לאהליך ראה ביתך דוד (שם) זה ב"ה אמר רבי שמעון בן מנסיא אין מראין סימן טוב לישראל עד שיחזרו ויבקשו שלשתן אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' זו מלכות שמים ואת דוד

מלכם כמשמעו ופחדו אל ה' ואל טובו זה בית המקדש כד"א ההר הטוב הזה:

הושע פרק-ד

[ב] אלה וכחש. נשבעין בשקר: **פרצו.** ת"י ומולידין בנין מנשי חבריהון: **ודמים בדמים נגעו.** חובין על חובין מוסיפין ולפי משמעו פרצו הגדר והרבו שפיכות דמים עד נגע דם הרוג זה בדם חבירו: **[ג] תאבל.** תחרב ויגדל האבל בה: **יאספו.** יזערון מן קדם חוביהון לשון כליון כמו אסוף אסיפס (ירמיה ח): **[ד] אך איש אל ירב.** אתם מתרין בנביאי אמת שלא יריבון אתכם ולא יוכיחו אתכם כמו שנאמר (בעמוס ז) שאמר לו אמציה כהן בית אל לא תנבא על בית ישראל ולא תטיף על בית ישחק והוא בימי ירבעם בן יואש שנתנבא הושע בימיו: **ועמך כמריבי כהן.** נצן עם מלפיהון שהכהנים היו בני הוראה כמו שנאמר יורו משפטיך ליעקב (דברים לג): **[ה] וכשלת היום וגו'.** ותתקלון ביממא ויתקלון נביאי שקרא דעמכון כדבליליא ואבהית כנשתכון ואבייש כניסיה שלכם: **נביאי עמך.** נביאים שעמך: **ודמיתי.** כמו נדמו עמי כאדם היושב ותוהא ואין מענה בפיו: **[ו] אשכח בניך.** שאותן שעמדו על הר סיני נתנו בניה ערבים תחת אבותיהם לשמור את התורה: **[ז] כרובם כן חטאו.** כשרבו וגדלו כן הוסיפו לחטוא כן חטאו לשון עברי' כן בכמה מקומות כאשר יענו אותו כן ירבה (שמות א) קראו להם כן הלכו מפניהם (הושע יא) כל כמה שהנביאים קוראין להם להוכיחן כן הם היו בורחין מפניהם כרובם כן חטאו לפיכך כבודם בקלון אמיר: **[ח] חטאת עמי.** כל חטאת שבספר תרי עשר פתחין לפי שכולן דבוקין חוץ מאחת (מיכה א) ראשית חטאת היא לבת ציון חטאותיה של עמי יאכלו אותם נביאי השקר שאמר להם למעלה וכשל גם נביא עמך נעשו להם כהני במות ואוכלין מה שהיו כהנים ראויין לאכול: **ואל עוונם.** של ישראל ישא הנביא נפשו והנביא עצמו מצפה שיביאו לו ממון וקרבנות לכפרה: **[ט] והיה כעם ככהן.** אני אשוא את העם לבזיון כהני שחללו אותי מכהן להם ולכן אף אני אחלל את העם בעכו"ם כן ת"י: **[י] ולא יפרצו.** לא יגדלו בנים: **[יא] זנות ויין ותירוש.** שהם עסוקין במ לקחו את לבם מאחרי: **[יב] בעצו ישאל.** בדמות שעשה מן העץ: **יגיד לו.** אל דבריו הוא שומע שאומרים לו נביאי הבעל בשם עכו"ם: **[יג] אלון.** קייאני"א בלע"ז שגדל בו פרי שקורין גלנניץ בלע"ז: **לבנה.** עץ שקליפתו לבנה: **אלה.** אולמ"א בלע"ז שענפיו מרובין ונוטעין אותו לצל: **על כן תזנינה בנותיכם.** על שאתם מתחברין לעכו"ם כמשפטי הגויי הקדמוניי והם מתחברים עמכם ואתם הייתם מתחתנים במ ובנותיכי הנולדות לכם מבנותיה נהגות כמנהג אמן ומזנות, כן ת"י: **[יד] לא אפקוד על בנותיכם.** עוד לבדקן במים המרים כשתזנינה למה כי בעליהם עם זונות יפרדו וכאשר אין האיש מנוקה מעון אין המים בודקין

את אשתו: **יפרדו**. ת"י מסתייען לשון סיעה כלומר מתחברין אתם לשתות יין ומנחם חברו אצל עבשו פרודות שהם חביות יין: **ועם לא יבין ילבט**. אחרי שאינכם נותנין לב להבין לפיכך תתלבטו ללקות פורענות ליבוט ל' טורח הדרך וליאות משא דילשי"ר בלע"ז: **[טו] אם זונה אתה ישראל**. לא ילמדו בני יהודה דרכם, ל"א אם זונה אתה ישראל אל יאשם יהודה אם זונה ישראל אין בני יהודה חייבין בכך ואיני מחייבם כמו שאמור למעלה (הושע א) ואת בית יהודה ארחם: **ואל תבואו**. בני יהודה הגלגל ובלבד שלא יבואו בני יהודה הגלגל ששם י' השבטי עובדים עכו"ם שנא' כל רעתם בגלגל (לקמן ט) בגלגל הרבו לפשוע (עמוס ד): **ואל תעלו בית און**. הוא בית אל שהעמיד שם ירבע' את העגלי': **ואל תשבעו**. עמהם חי ה' כי אם חי ה' יאמרו אכן לשקר ישבעו (ירמ' ה) כשהיו נשבעים בשקר היו מזכירים שם שמים וכשהיו נשבעין באמת נשבעים בשם הבעלים: **[טז] כי כפרה סוררה**. כתורא דאתפטים ובעיט כן סרר ישראל מרוב אכילה ושתיה. עתה ירעם. מרעית מצומצמת ככבש הרועה במרחב ולא כשור פטם שאובסין אותו בשעורין וכרשינין: **[יז] חבור עצבים אפרים**. נצמד לעכו"ם ואי אפשר לו לפרוש לפיכך הנח לו אתה הנביא ולא תנבא להוכיחו כי לא יועיל: **[יח] סר סבאם**. נעשה משתיהם זר מעלי סר ל' זר כמו (ירמיה ב') סורי הגפן נכריה כלוי סר ממקומו ונהפך לאחר: **סבאם**. משתה יינם שהיה עם הזונות: **אהבו הבו קלון**. הזמינו להם קלון הבו לשון הזמנה כמו הבה נרדה (בראשית יא) הבה נבנה (שם) הבה נתחכמה (שמות א): **מגניה**. שרי' ומלכיה: **[יט] צרר רוח אותה בכנפיה**. נדבק הרוח בכנפיה כעוף הזה שאין הרוח מניחתו לשכון עד שמוליכו למרחוק כן יבואו האויבים עליהם ויגלום בגולה ואז יבשו מזבחותם מזבחי תועבות' שאין פונים אליהם כאשר יאמר חטא חטאה כן יאמר זבח זבחה מן המקומות שהיו זובחים שם וכן ת"י מאיגורי תועבתהון מדרש תנחומא מצאתי לשון אגדות כאדי המאיים על איש המקניטו חידך שאני צורר לך בכנפיך כך המקרא הזה מאיים על ישראל קנאתי קשורה וחמתי להנקם באחרית ויבושו ממעשיהם:

הושע פרק-ה

[א] כי לכם המשפט. משפט היסורין עליכם בית המלך ישר' כי אתם הייתם פח על המצפה ורשת על תבור על שני הרים הללו הושיבו פרדסיות לשמור שלא יעלו ישראל לרגל לבית המקדש: **[ב] ושחטה שטים העמיקו**. משך שטיות' העמיקו אני אמרתי כל שאינו עולה לרגל עובר בעשה והם גזרו כל העולי' לרגל יהרג הרי שהעמיקו יותר ממני ושחטה לשון זהב שחוט (מלכים א י) נמשך ונטוה וי"ת ל' שחיטת זבחים לעכו"ם: **ואני מוסר לכולם**. ואף אני אייסרם ביסורין אכין מוסר לכולן: **[ג] כי עתה הזנית אפרים**. עד הושע בן אלה היו תולין הקלקלה

במלכיהון שהיו מעכבין אותן מלעלות לרגל עמד זה ובטל פרדיסאות ולא עלו לפיכך גלו כי עתה הזנית אפרים ואין להם לתלות במלך כן למדתי בסדר עולם: **[ד]** לא יתנו מעלליהם. לא יעזבו דרכם הרעה כמו (שיר ב) נתן ריחו (ראשית לא) ולא נתנו להרע עמדי (במדבר כא) ולא נתן סיחון: **[ה]** וענה גאון ישראל. וימאך יקר דישראל כמו (שמות י) לענות מפני לשון עוני והכנעה: **בפניו**. ואינון חזן ודונש בן לברט פירשו לשון עדות בבא להם פורענות' יעיד בהם ובפניהם גאווה וגובה שהיו מתגאין ועוברין על רצוני: **[ו]** בצאנם ובבקרם. בקרבנותיה: **חלץ**. נשמט כמו (שמואל ב ב) וקח לך את חליצתם בגדים שתשמיט מעליהם: **[ז]** בנים זרים ילדו. שנתחתנו עם עכו"ם: **יאכלם חדש**. חדש אב: **[ח]** תקעו שופר. שיזהרו להשמר מן חרב הגייסות שיבאו עליה: **הריעו בית און**. אחרית הגייס הולך אתה בנימין זאת הריעו בבית און וי"ת תקעו שופר בשורת חרב באה בעון שהמליכו עליהם את שאול שהיה בגבעה ולא שמעו לקול שמואל שהיה מן הרמה ומלכיהם גרמו להם לסור מאחרי כגון ירבעם וחביריו הריעו עליהם און ושבר גדול: **אחרית בנימין**. על שאחרתם וחזרתם אחור מלעלוי לרגל לבי"המ שהוא בחלקו של בנימין: **אחרית בנימין**. על איחורך את בנימין: **[ט]** לשמה תהיה ביום תוכחה. וכשאבא להתווכח עמהם ישומו ויהיו תוהים ואין מענה בפיהם למה כי בשבטי ישראל הודעתי תורה נאמנה והם עברו עליה: **אפרים לשמה וגו'**. בשבטי ישראל הודעתי נאמנה ר' אבוהו בשם ר' אחא ב"ר חנינא אמר ביום שיתווכח עמהם הקב"ה בדין לא יהיה להם פתחון פה שהרי בשבטים הודעתי שהדין דין אמת אתה מוצא כשגלו עשרת השבטים לא גלו יהודה ובנימין והיו עשרת השבטים אומרים מפני שהם בני פלטין שלו לא הגלה אותן משוא פנים יש בדבר חס ושלוש אין משוא פנים אלא עדיין לא נתמלאה סאתם כיון שחטאו גלו אז שמעו עשרת השבטים מאין מענה בפיה' ואמרו הא אלהא הא תקיף הא קשוט דאפילו לבני ביתיה לא נסיב אפין לקיים מה שנא' בשבטי ישראל הודעתי נאמנה: **[י]** כמסיגי גבול. כאד' המדביק גבול חבירו כך הם מהרו לאחוז בדרכי ישראל חבריה' המלכים לפיכך עליהם אשפוך וגומר וכמשמעו היו גוזלים שדות אך קשה בעיני כי היה לו לכתוב מסיגי גבול ולא כמסיגי: **[יא]** עשוק אפרים. ביד העכו"ם: **רצוץ משפט**. מיוסר ביסורים ולמה לו כל זאת כי הואיל ורצה והלך אחרי צוואות חדשות של נביאי הבעל: **[יב]** וכרקב. תולעת האוכל העץ ושוחקו: **[יג]** מזורו. לשון חולי: **וילך אפרים אל אשור**. זה הושע בן אלה שהיה לו לעבד וישב וימרוד (מלכים ב יז): **וישלח**. יהודה: **אל מלך ירב**. זה אחז שנתן שוחד לתגלת פלאסר לעוזרו על רצין מלך ארם ופקח בן רמליה (מלכ"י ב טז): **והוא לא יוכל לרפוא לכס**. מהרבה גדודים מפלשתני וערביים שבאו על אחז כמו שמפורש בדברי הימים (ב כד) כי חלק אחז את בית ה' ויתן למלך אשור ולא לעזרה לו: **ולא יגהה מכס מזור**. לא יסור מכס מכאוב ואומר אני שהוא מן התיבות ההפוכות ל' כאשר הוגה מן המסלה (שמואל ב כ) הורו והוגו מלב (ישעיה נט) הגו סיגים מכסף (משלי כה): **[יד]** אשא ואין מציל. אשא את הטרף:

[טו] אלך. אסתלק מהם ואשובה אל השמים: **עד אשר יאשמו.** יחזיקו עצמם כאשמים להודות על אשמתם: **ישחרונני.** יבקשוני:

הושע פרק-ו

[א] לכו ונשובה. יאמרו לכו ונשובה וגו': **יך ויחבשנו.** יך ל' הווה הוא, הוא מכה אותנו והוא יחבשנו: **[ב] יחיינו מיומים.** יחזקנו משתי פורענות שעברו עלינו משתי מקדשות שחרבו: **ביום השלישי.** בבנין בית השלישי יקימנו: **מיומים.** משתי עתים שעברו עלינו: **ביום השלישי.** בעת השלישי: **[ג] לדעת את ה'.** באמת ובתמים נכונים כשחר זה אשר נכון מוצאו: **ויבא כגשם לנו.** כגשם הבא להיות חיים לעולם שאז יבא להורות חיים שיבאו לנו: **יורה ארץ.** ירוה ארץ: **[ד] מה אעשה לך.** מפני מדת הדין איך אוציא משפטך לאור: **וחסדכם כענן בוקר.** כל טובתכם וצדקתכם אינה כלום: **[ה] על כן חצבתי בנביאים.** על אשר חצבתי עליהם דברי על ידי הנביאים והם לא נזהרו בהם לפיכך הרגתים באמרי פי בשביל אמרי פי כך תירגם יונתן, ע"כ כמו על אשר וכן כי על כן ראיתי פניך (בראשית לג) כי על כן לא נתתיה לשלה בני (שם לח): **ומשפטיך אור יצא.** בתמיה ואיך אוכל לשאת לכם פנים מפני מדת הדין ומוסב על מה אעשה לך: **[ו] ודעת אלהים.** חפצתי מעולות: **[ז] כאדם.** כאדם הראשון: **שם בגדו בו.** בארץ טובה שהושבתים בה שם בגדו בי כאדם שהכנסתיו לגן עדן ועבר על מצותי: **[ח] עקובה מדם.** מליאה אורבי רציחה כמו ואת עקבו (יהושע ח). ויעקבני (ברא' כז): **[ט] וכחכי איש גדודים.** וכאסיפת איש ציד דגים האוספם בחכה יחד כן חכי גדודיהם חבורות כהניהם המתחבריי ללכת בדרך ירצחו שם כולם שכס אחד: **כי זמה עשו.** כי עצה היא אשר נתיעצו לפני אסיפתי לאיזי מקום ילכו לרצח ולשלול שלל, וכחכי אימדור"ש בלעז ואף בלי משנה חכי ל' חיבור הוא (ב"ק קי"ט, יע"ש) ולא יטיל בו יותר משלשה חכין הם תפירות שהסורק מחבר בהן שני ראשין מן הבגד יחד כשחובטו במקלות ולשון זה משלי והגון בעיני וכן פירושו וכשיש בהם חבור אדם הנאספים יחד חבר כהנים הוא לרצח והראשון מדברי ר"מ שלית צבור זצ"ל: **שכמה.** לשון כת אחת: **[י] שערוריה.** י"ת ל' שינוי ששינו את דרכם וכן שמה ושערוריה (ירמיה ה): **[יא] גם יהודה.** אף הוא הואיל וקלקל: **שת.** המשית זמן פורענות לה: **קציר.** עת סילוקה וגלותה כמו עוד מעט ובאה עת הקציר לה (שם נא) בפורענות בבל בספר ירמיה: **בשובי שבות עמי.** בהוכיח אותם לשובב משובותם: **שבות עמי.** לשון משובה נערוי ויולדות אינווייזור"א בלע"ז וכן בנים שובבים (שם ג) הבת השובבה (שם לא):

הושע פרק-ז

[א] **כרפאי לישראל.** כשאני חפץ להושיעם ולרפאות עוונותם נגלו לפני כי פעלו תמיד שקר וגנבים מהם תמיד באים וגונבים ממון חביריהם ואף פושטי' גדודיהם בלסטיות ללסטם את הבריות: **[ב]** **ובל יאמרו ללבנם.** אינן נותנין אל לבם שכל רעתם כתובה לזכרון לפני: **[ג]** **ישמחו מלך.** מלכם חפץ ברעה שהם עושים: **[ד]** **בוערה מאופה.** שהוסקה מיד הנחתום כן יצרם בוער בקרבם: **ישבות מעיר.** י"ת מה שתירגם ואיני יכול ליישב בו לשון המקרא ולפי משמעו ישבות יצרם הרע שהיה מעירם: **מלוש בצק עד חומצתו.** משחשב בלבו את הרעה כיצד יעשה אותה הוא שובת וישן עד הבוקר שהוא יכול לעשותה כמו שהאופה שובת מלוש בצק עד שהחמיצה שהוא יכול לאפות וכן הוא אומר (במיכה ב) הוי חושבי און ופועלי רע כל משכבותם כאור הבקר יעשוה: **[ה]** **יום מלכנו.** ביום שהיה ממליכין את מלכיהם: **החלו שרים.** נעשו שרינו חולים: **חמת מיין.** מחום היין הבוער במ והמלך מושך ידו מן הטובי' והכשרים להתחבר את לוצצים: **[ו]** **כי קרבו כתנור לבם בארבים.** הכינו והזמינו את לבם במעשה אורב שלהם כתנור זה שמכינים ומסיקין אותו לאפות: **כל הלילה ישן אופיהם.** נחתום שלהם המסיק את התנור לאחר שהכינו לבם וחשבו את גמר הרעה איך יעשוה: **ישן אופיהם.** כלומר עד הבוקר ישנים ולבוקר בוערים כאש עד שגמרו את רעתם: **[ז]** **ואכלו את שופטיהם.** הרגו את סנהדרין שלהם לפי שהיו מוחים בידם ומה עלתה להם כל מלכיהם נפלו לפי שאין קורא בהם אלי ובירושלמי במסכת ע"ז דרשו ביום שהמליכו את ירבעם החלו שרים חמת מיין כמו שמפורש אתון לגביה אמרין ליה קום עבד לן עכו"ם אמר לון השתא עתי רמשא הוא וכל עמא שתיין כלומר עת שכרות הוא שמא עכשיו שכורים אתם ומחר תחזרו בכס איזלון ואיתו בצפר' אזלו ואתו בצפרא הדא היא כי קרבו כתנור וגו' אמר לון אנא דחיל מן סנהדרין דילכון אמרון ליה אנן קטלינן לון הדא היא ואכלו את שופטיהם: **משך ידו וגו'.** כד הוה חמי בר נש כשר הוה מותיב גבוי תרין ליצנין ואינון אמרין לו איזה דור חביב מכל הדורות והוא אמר לון דור המדבר ואינון אמרין לו ולא עבדין עכו"ם והוא אמר לון אגב דהו חביבין לא איתענשון ואינון אמרין לו חש דמלכא בעי למעבד כן דום שהמלך רוצה לעשות כן: **[ח]** **יתבולל.** יבולבל בגולה בין האומות: **עוגה בלי הפוכה.** תירגם יונתן כחררה דעד דלא איתהפכת איתאכלת עוגה חררה שאופין על הגחלים: **[ט]** **והוא לא ידע.** לא שם אל לבו שאכלוהו מלכי ארם בימי יהואחז שנא' (מלכים ב יג) כי לא השאיר ליהואחז וגומר וישימם כעפר לדוש ואעפ"כ לא חזר ירבעם בנו מדעת (מרעת ס"א) אביו: **גם שיבה זרקה.** תרגום יונתן אף חלישותא מטתינון ואינון לא מסתכלין: **[י]** **וענה גאון ישראל בפניו.** וימאך יקרא דישראל ואינון חזן לי עוני ואין וענה זה לי עתיד אלא לי עבר כמו וקרא זה אל זה (ישעי' ו) שמעתי שקרא זה אל זה וכמו ועשה לו כתונת פסים (בראש'י לז) ואף זה לשון עבר כבר נמעטו ונשפלו ובכל זאת לא שבו אל ה': **[יא]** **אין לב.** להבחין מה טוב להם ומה רע להם: **מצרים קראו.** לאותם שהרעו להם

מעולם הם קוראים לעזרה: **אשור הלכו**. אל מלך אשור הלכו שיעזור להם: **יב** **כאשר ילכו**. למצרים אפרוש עליהם רשתי כעוף השמים שהנשר והנץ עולין למעלה ממנו ומורידין אותו לארץ כן אורידם במצרים על ידי נבוכדנצר: **איסירם כשמע לעדתם**. אביא עליהם יסורים ככל אשר אני משמיע לעדתם ביד ירמיה הנביא שעתידין הם לומר לו התפלל נא בעדנו וגוי (ירמיה מב) ויגד לנו ה' אלהיך וגומר אם טוב ואם רע וגוי ואמר להם אם שום תשימו נפשיכם לשוב מצרים והיתה החרב אשר אתי יראים ממנה שם תשיג אתכם וכל הענין: **איסירם**. לשון ייסורין ומנחם פי' ל' קשר ומוסרותיך אנתק (ירמ' ל) אבל דונש פתר ל' ייסורין כמו (ויקר' כו) ליסר אתכם ונוסף היו"ד השני באיסירם כאשר נוסף ביישירו ועפעפיך יישירו נגדך (משלי ד). ל"א כעוף השמים הנלכד ברשת התלויה על כלונסות ולאחר שהם ברשת מורידין הרשת: **יג** **ואנכי אפדם**. אני הייתי חפץ לפדותם מרעה אשר הם בה והם דברו עלי כזבים אמרו אל ירמיה שקר אתה מדבר (שם מג) לא שלחך ה' לאמר אל תבואו מצרים: **יד** **כי יילילו על משכבותם**. כי על כן תבא להם יללה כך ת"י: **יתגוררו**. יש להם מגורות של דגן לפיכך יסורו וימרדו בי: **טו** **ואני יסרתי חזקתי זרועותם**. ביראתי על ידי נביאי לשמוע אליהם במה שהם מייסרים אותם ויתחזקו זרועותם: **טז** **ישובו לא על**. שבו למצרים ולא להועיל להם לכך נקוד על בקמץ כמו (שמואל ב כג) נאם הגבר הוקם על שהוא לשון עילוי ואינו דבוק לתיבה שלאחריו: **היו כקשת רמיה**. כשרוצה לירות בו חץ לצפון הוא יורה לדרום: **יפלו בחרב שריהם**. יוחנן בן קרח (ירמיה מג) וכל החיילים ששבו למצרי' : **מזעם לשונם**. לשון קשה שהשיבו לירמיה: **זו לעגם**. אשר ילעיגו להם בארץ מצרים למה שבת' אצלנו כדי להביא עלינו פורעניות והלא כתוב לכם לא תוסיפו לראותם עוד (שמות יד):

הושע פרק-ח

א **אל חכך שופר**. שכינה אומרת לנביא השמע קול חכך וקרא כשופר ואומר עופו ומהרו האויבים כאשר ידאה הנשר ובא אל בית ה' אל חכך שופר כאילו השופר נתון אל חכך: **ב** **לי יזעקו**. כשתבוא עליהם הרעה: **אלהי ידענוך**. הלא עמך אנחנו וסרסוהו ודרשוהו לי יזעקו ישר' אלהי ידענוך ואני לא אשמע להם כי זנח ישראל טוב לפיכך אויב ירדפו: **ד** **השירו**. עשו שרים ד"א הסירו את זה ממלוכ' והמליכו את זה ובספר המסור' מוכיח כן שחברו במסורה כתבין שי"ן וקריין סמ"ך ופתרונו סמ"ך: **למען יכרת**. למען כי היה להם זהב לרוב וגרמו להם שיכרת העושר מהם: **ה** **זנח**. הקב"ה אתכם בני שומרון בעון עגלים שבבית אל שמלכי שומרון עובדים שם: **עד מתי לא יוכלו**. להפנות לבם להנקות מאותו טינוף: **ו** **כי מישראל והוא**. מכספם וזהבם של כל אחד ואחד הוא גבוי והחרש עשהו והוי"ן של והוא נופל ויש הרבה וי"ו דומין לו

(יחזקאל מו) בצאתו וגבאיו ולא ירפאו אף כאן כי מישראל הזמנתו והכנתו והוא נעשה ויש לישיב הוי"ו הזאת כן כי מישראל והוא אף העגל הזה מאתם בא כמות העגל הראשון: **שבבים**. לנסרי לווחין ולשון ארמית הוא שיבא מכשורא (סנהדרין ז): **ז** **קמה אין לו**. לזרע שלהם כלוי לא יצליחו במעשיהם: **אולי יעשה**. אף אם יעשה קמח: **זרים יבלעוהו**. אף אם יצליחו בנכסיהם סופו ליפול ביד זרים: **ט** **פרא בודד לו**. נעשו כפרא שהולך בודד לעצמו שואף רוח ממקום למקום לנוד: **התנו אהבים**. י"ת לשון תנים כמו ערוד זה שהולך במדברות שאפו רוח כתנים לקנות להם אוהבים נואפי זרים התנו אידגרוניו"ט בלע"ז ויש לפרש לשון אתנן: **י** **גם כי יתנו בגוים**. אע"פ שעשו זאת שהתנו אהבים בעכו"ם עתה אקבצם בבא עת גאולתם לא אעכבנה: **ויחלו מעט ממשא מלך שרים**. ויכנעו מעט בגלותי בבבל מיראת משא מלך שרים מעול האומות שהיו בתוכם: **יא** **כי הרבה אפרים**. לפיכך אחילנו ממשא מלך שרים: **יב** **אכתוב לו**. אני תמיד מוכיחו על ידי נביאי וכותב לו רובי תורתיו והם כמו זר נחשבו: **יג** **זבחי הבהבי**. זבחי עולתי שהם מהבהבים לפני באש שעל מזבחי: **יזבחו בשר ויאכלו**. למה לי שמביאים אותם יזבחו להיות להם בשר למאכלם ויאכלום כי אינני רוצה אותם:

הושע פרק-ט

א **אל תשמח ישראל**. כשאר עכו"ם הקדמונים שהם לא קבלו תורה ולא באו לחלקי ואתה זנית מעלי ואבדת טובות הרבה: **אהבת**. להיות כזונה לקבל אתנן: **על כל גרנות**. כדרך זונה שנותנין לה דגן בגורן באתננה: **ג** **לא ישבו בארץ ה'**. לא יתעכבו בארצם: **ד** **לא יסכו**. לשון נסך: **לא יערבו לו**. לא תהא מנחתם עריבה עליו: **כלחם אונים**. כלחם גזילה הבא ע"י כח ואונים: **כי לחמם לנפשם**. ראוי הוא זה להם למאכל ולא לבוא לבית ה' ד"א כלחם אוני כלחם אבלים שהוא טמא וסופו מוכיח כל אוכליו יטמאו: **ה** **ליום מועד**. ליום זמן קבוע להיות האויב נועד לבא עליכ': **חג ה'**. זבח הריגה שיש לו בכס: **ו** **כי הנה הלכו**. ממקומם מרוב שודדים שיבאו עליהם עם נבוכדנצר: **מוף**. מארץ מצרים היא: **מחמד לכספם**. בתי חמדת אוצרות כספם: **קימוש**. חוח. מיני חיות תרגם יונתן: **ז** **הפקודה**. שיפקדו עונותיכם: **השלום**. תושלמת חובין: **אویل הנביא**. אף מנביאי אמת שלהם יהיו אוילים כגון חנניה בן עזור שתחלתו נביא אמת היה: **ורבה משטמה**. שהקב"ה שונא מעשיכ': **ח** **צופה אפרים עם אלהי**. הם מעמידין להם נביאייהם הממשיכין אותן לצד עכו"ם שלהם: **נביא פח יקוש על כל דרכיו**. ולנביאי האמת הם טומנין פחים ללכדם: **משטמה בבית אלהיו**. בבית המקדש הרגו את זכריה ויבקשו להרוג את ירמיה כענין שנא' (ירמיה כו) משפט מות לאיש הזה וגו': **ט** **כימי הגבעה**. יש אומרים זה גבעת בנימין בפלגש (שופטים

ט) ויש אומרים זה גבעת שאול (שמואל א כ"ה) ששאלו להם מלך ומרדו בדברי הנביא: **[י] כענבים במדבר**. כענבים שהם חביבים בעץ התאנה: **חיבתתי את ישראל: כניכורה בתאנה**. כתאנה מבושלת בעץ התאנה: **בראשיתה**. בתחלת בישול התאנים: **ראיתי אבותיכם**. כן נראו אבותיכם בעיני לחבבם: **וינזרו**. אין נזירה בכל מקום אלא לשון פרישה: **לבושת**. לעכו"ם שהיא בשתם: **ויהי שקוצים**. לפני: **כאהבם**. את בנות מואב: **[יא] אפרים כעוף יתעופף וגו'**. אמר הנביא הלואי ויהיו כעוף הזה הנודד מקינו וחדל מפריה ורביה כך ישכלו את זרעם או בשעת לידה או יתעכל בבטן ויפילו או בשעת הריון לא יקלוטו כי מה בצע בגדלם את בניהם שהם יגדלו ושכלתים מאדם: **[יב] כי גם**. לאבות: **אוי להם בשורי מהם**. כמו בסורי מהן והוא מן מסורות כתבין שי"ן וקריין סמ"ך ד"א כעוף יתעופף כבודם וגו' כעוף זה שפורח ואיננו כן יעוף ויברח כל כבודם כל מה שנצטערו בבניהם בליד' ובהריון מלידה זה צער לידה ומבטן אלו ימי העיבור ומהריון בשעת תשמיש כל טרחם זה יכלה כיצד שהרי כשיגדלו את בניהם ושכלתים: **[יג] אפרים כאשר ראיתי לצור**. בשלוותה מעטירי ועשירה על כל המדינות כן ראיתי לאפרים שתולה בנוה ואפרים מה גמול שלם לי נתעסק להוציא אל הורג בניו לזובחם לעכו"ם של מולך כן תירגם יונתן: **[יד] תן להם ה' מה תתן**. הנביא מתפלל שימותו קטנים שאינו דומה אבלו של קטן לאבלו של גדול לפיכך אם אי אפשר מלידה ומבטן ומהריון שכבר נגזר מבריאת עולם (בראשית ג) ואל אישך תשוקתך תן להם מהרה בקטנותם מה שאתה אומר ליתן להם לאחר זמן שאמרת כי אם יגדלו את בניה' ושכלתים: **תן להם רחם משכיל**. בשעה שיוצאין לאויר עולם ימותו או יצטמקו שדי אמן שלא יהא להם חלב להניק: **[טו] כל רעתם בגלגל**. שם הרבו לעבוד עכו"ם בבמות לפי שהיה שם המשכן בתחלה היו אומרים להם נביאי הבעל שהוא מקום נבחר והוא היה למלכי ישראל: **לא אוסיף אהבתם**. לאהוב אותם: **[טז] פרי בל יעשון**. לא טוב להם לפרות ולרבות שהרי גם כי ילדו והמתי מחמדי בטנם: **[יז] ימאסם אלהי**. איננו קללה אלא בשורה עתיד הוא למאסם:

הושע פרק-י

[א] גפן בוקק ישראל פרי ישוה לו. ישראל דומין לגפן המשיר כל פריו הטוב כך עזבו אותי שאני פרי הטוב והשוה לו: **פרי ישוה לו**. פרי אשר ישוה לו וייטב לו: **כרוב לפרי הרבה למזבחות**. כשהשפעתתי להם הטובה והם הרבו לעשות עגלי' למזבחות, ד"א גפן בזוז ישראל פרי מעשיו גרם לו פרי ישוה לו יועיל לו להיות בוקק כי עשו המזבחות והועילו לכניסיה שלהן לרעה וזהו לשון התרגום: **הטיבו מצבות**. הרבו מצבות: **[ב] חלק לבם**. ממני: **עתה יאשמו**. הוא הדבר אשר יערוף מזבחותם ישחית לשון וערפו שם (דברים כא) וערפתו (שמו' יג) ישבור צוארם, ד"א לפי מדרש

אגדה גדול השלום שאפיי ישראל עבדו עכו"ם ושלום ביניהם אין השטן מקטרג ביניהם שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו (לעיל ד) ושנוי המחלוקת שנאמר חלק לבם עתה יאשמו יש פתחון פה לשטן לקטרג: **[ג]** **כי עתה**. בבא עליהם הרעה יאמרו אין לנו מלך מלכינו אשר בטחנו בו לאמר שיצא בראשונה וילחם את מלחמותינו אין מועיל לנו כלו': **[ד]** **אלות שוא**. השבע לשקר אלות כמו כרות לשון הווה כרות ברית לעכו"ם של מולך לפיכך יפרח עליהם משפט ייסורין ופורענות כראש שהוא עשב מר הפורח על תלמי שדי וי"ת על תלמי שדי בעון שמסיגין גבולי שדות תלמי שדי מענית המחרישה קרוי תלם, ד"א על תלמי שדי שהם עושים שם מזבחותם כמו שנאמר גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי (לקמן יב) שם יפרח עליה' משפט עוונם ד"א אלות שוא כל ברית שהם כורתים זה עם זה עוברים עליו ופרח כראש משפט על תלמי שדי כראש שהוא פורח על תלמי שדי שהוא עשב מר כך משפטיהם פורחים וגדלים תמרורים לעניים ואביונים ואף עמוס אמר כן כי הפכתם ללענה משפט (עמוס ו): **[ה]** **לעגלות בית און וגו'**. לפורענות העתידה לבא על עגלי שבבית אל שהיא נקראת בית און בספר יהושע: **יגורו**. יראו ממנו שכיניו שבשומרון למה כי אבל עליו עמו וכמריו אשר עליו יגילו תמיד עתה יאבלו על כבודו כי גלה: **[ו]** **גם אותו לאשור יובל**. זה היה בשנת שתים עשרה לאחז ויער ה' את רוח פול מלך אשור ויגלם לראובני ולגדי (ד"ה א ה) וגו' ונטל עגלי הזהב אשר בבית אל והלך לו לקיים מה שנאמר גם אותו לאשור יובל: **מנחה למלך ירב**. זה סנחריב: **בשנה אפרים יקח**. בשנת יקח לו ירבעם שהוא משבט אפרים שהעמיד לו עגל זה לאלוה: **ויבוש ישראל**. מאותה עצה שנועצו לעשותם כמו שנאמר (מלכים א יב) ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב: **[ז]** **נדמה**. נשתתק מלך שומרון והרי הוא כקצף שעל פני המים שהוא אושקמ"א בלע"ז: **[ח]** **במות און**. במות בית אל: **קוץ ודרדר יעלה על מזבחותם**. שגלו עובדיהן ואין עוד פונה להם: **ואמרו**. ישראל: **להרים כסונו**. שלא יראונו אויבינו בבשתנו: **[ט]** **מימי הגבעה חטאת ישראל**. חטאת זה נקוד רפי שהוא לשון נקבה ולשעבר כמו עשת באת אזלת יד מימי גבעת בנימין חטאת ישראל לפי שהיה מעשה פלגש בגבעה בימי עתניאל בן קנז שהיה ראשון לשופטים בימי כושן רשעתים ובימיו היה פסל מיכה וכל זה מצינו בסדר עולם: **שם עמדו**. באותה מדה אחזו להם מאז: **לא תשיגם בגבעה מלחמה וגו'**. ולפי שהיה עון עכו"ם בידיהם ולא הקפידו עליו לכך לא הצליחה ידם במלחמת הגבעה על בני בנימין וקראם בני עלוה בני גאווה שעשו עצמם עליונים ולא שמעו בקול אחיה' לתת את בני הגבעה ויונתן תרגם על ששאלו להם מלך והמליכו את שאול ואינו מתיישב לי אחר לשון העברית וגם שארי חיבור הפרשה נופל על לי הראשון: **[י]** **באותי ואסרם**. לפי רצוני תמיד יסרתים משופט לשופט ומסרתים ביד שוסיהם: **ואספו עליהם עמים באסרם לשתי עונותם**. לפי שדימה אותם לעגלה כמו שנא' אחריו אפרים עגלה מלומדה לכך דימי' יסוריה' לפרה שמייגעין אותה בחרישה ואסרו' בעול המחרישה וסימלוני העול נוקבים ויורדים א' מכאן וא' מכאן אצל שני עיני השור וכן ת"י כמיסר פדנא על תרתין עינוהי פדנא

צמד בקר: **[יא]** ואפרים עגלה מלומדה. פירפויינט"א בלע"ז עשויה חבורות חבורות במלמד הבקר שקורין דיגולוייין בלע"ז כלומר הרבה יסורין הבאתי עליה והרי היא לא נכנעה ותמיד אוהבת לדוש בתבואה מקום מאכל ומשמן ולא נכנעה להיות חורשת כלוי לא נכנעו לתורה אלא אחר שרירות לבם: **אוהבתי**. יו"ד יתירה כמו (בראשית לא) גנובתי יום: **ואני עברתי על טוב צוארה**. לפיכך אני מביא עליה מלכים שיתישו את כחם: **ארכיב אפרים יחרוש יהודה וגו'**. אם תרצו שארכיב אפריי על עכו"ם יחרוש יהודה וישדד לו (יעקב) לעצמו חרישה של מע"ט כמו שהוא מפרש ואומר נירו לכם ניר וגו': **[יב]** **זרעו לכם לצדקה**. אבל אתם חרשת' רשע וגו' לפיכך וקאם שאון בעמך: **נירו לכם ניר**. עסקו בתורה ומשם תלמדו ללכת בדרך טובה להתגבר על יצר הרע כזה שהוא נר את השדה להפוך שרשי העשבים המכחישים בתבואה מימות החמה כמה ימים לפני הזרע ועת תקבעו לדרוש את ה' לתלמוד תורה: **עד יבא ויורה צדק לכם**. כשתהיו יגעי' בה הוא יבין אתכם להודיעכם צפונותיה בצדק, ד"א נירו לכם ניר עשו מעשים טובים קודם שיבא עליכם הלחץ וזה יגרום לכם שתתקבל תפילתכם בעת הצורך ואז יהיה עת ראוי לכם לדרוש הקדוש ברוך הוא בכל צרכיכם כי אז תשמע צעקתכם ויורה צדק לכם וימטיר צדקה לכם כמו ירה בים (שמות טו): **[יג]** **אכלתם פרי כחש**. איתקבלתון תושלמת עובדיכון: **[יד]** **וקאם שאון**. קול ענות נוסו נוסו: **כשד שלמן בית ארבאל**. כבוזזים הבאים על עם יושב בשלום פתאום על יד מארב שלא נזהרו בם לברוח מפניהם ושודדים את הכל: **בית ארבאל**. יונתן תרגמו בית מארב ואל"ף ולמ"ד יתירה בו כמו יזרעאל שאינו שם עיר כגון (לעיל ב) יענו את יזרעאל וקראו בלשון שם עיר אף כאן קרא אותו כמין שם עיר וכן חיברו מנחם אבל דונש פותרו שם מקום: **רוטשה**. נבקעה וכן נערים תרטשנה (ישעיה יג) ועולליהם ירוטשו (שם) ל"א רוטשה עזובה כמו נוטשה: **[טו]** **ככה עשה לכם בית אל**. כל הפורענות הזה גרם לכם העגל שבבית אל: **רעת רעתכם**. רעת רשעכם עבירות זדונכם: **בשחר נדמה נדמה**. נרדם כאילו בלילה כלומר אין בו כח ולמה כל זאת כי בהיות ישראל נער ואוהבהו מנוער מכל טוב:

הושע פרק-יא

[א] וממצרים קראתי לבני. ע"י נביאי להדבק בתורתו והם מה עשו: **[ב]** קראו להם כן הלכו מפניהם. כל מה שהנביאים קוראים להם ללמדם דרך הטובה כן הם הפכו עורף לברוח מפניהם: **לבעלים יזבחו**. דרך המקרא לדבר כן כמו כרובם כן חטאו לי (לעיל ד) וכאשר יענו אותו כן ירבה (שמות א): **[ג]** ואנכי תרגלתי לאפרים קחם וגו'. שלחתי לפניהם מנהיג המרגילים בנחת: **קחם על זרועותינו**. זה משה שנאמר בו (במדבר יא) כאשר ישא האומן את היונק: **תרגלתי**. כמו הרגלתי ואין לו דמיון:

ולא ידעו כי רפאתים. יודעין היו אלא שדשו בעקב עשו עצמם כלא יודעים ואגדה במדרש רבי תנחומא דרשו כלפי בני יוסף כשהביאם לפני יעקב לברכם ראה יעקב רשעים עתידים לצאת מאפרים ירבע' ואחאב ונסתלקה ממנו רוה"ק ויאמר מי אלה (בראשית מח) בקש יוסף רחמים ושרתה רוח הקודש על יעקב וברכם זהו ואנכי תרגלתי רוחי על יעקב לצורך אפרים ולקחם על זרועותיו: **[ד] בחבלי אדם.** הייתי מושכם תמיד בחבלים רכים אשר ימשוך בהם אדם את בנו כלומר במשיכת רחמים וכן תרגום יונתן: **ואהיה להם כמרימי עול על לחיהם.** כאיכרים הטובים המרימי עול בידיהם ע"י לווחים להקל מעל הפרה החורשת כן הייתי עמם בכל צרה להקל מעליהן (ל"א סא"א) כמרימי עול על לחיהם כאכרים המרימים עול מעל צואר השור ע"י שמאריכין את הכלונס שהעול נתן בראשו להקל מעל הפרה החורשת כן הייתי עמם בכל צרה להקל מעליה' כן תרגם יונתן כאיכר' טבא ומוריך בלחיתיהון: **ועל לחיהם.** ל' לחי של מבוי: **ואט אליו אוכיל.** הטייתי לו כח להכיל עול היסורין ויונתן תרגם על שם שסיפק להם מזונות במדבר: **[ה] לא ישוב אל ארץ מצרים.** הבטחתי לא תוסיפו לראותם עוד וגוי' (שמות יד) ומה הועיל הרי על כרחו אשור הוא מלכו הרי חטאו וגרמו להם להיות עבדים לאשור על כי מאנו לשוב: **[ו] וחלה חרב.** ותנוח חרב בעריו: **וכלתה בדיו ואכלה.** וכלתה גבוריו ותאכלם: **ממועצותיהם.** נקוד שני טעמים בו הטיפחא בו הסילוק לפי שהוא דיבור בפני עצמו וכן להחלו דלא יטמא בעל בעמיו (ויקר' כא) וכן לדורותיכם דשמן משחת קודש (שמות ל): **[ז] ועמי תלואים למשובתי.** כשהנביאים מלמדים אותם לשוב אלי תלואים הם אם לשוב אם לא לשוב בקושי ישובון אלי: **ואל על יקראוהו יחד לא ירומם.** ואל הדבר אשר עליו יקראוהו הנביאים יחד לא ירוממוהו עמי ולא יאות לעשותו ויש מפרש ואל על יקראוהו פגעים קשים יפגעום ואל כמו יש לאל ידי (ראשית לא) ואין זאת שהרי נקוד בפתח ואם היה ואל שם דבר היה נקוד בצירי ויונתן תרגם במרעא קשיא יתערעון עשה אל (סא"א על) לשון קשה ולי נראה שפרשתי כהוגן: **יחד לא ירומם.** כחדא לא יהכון בקומא זקופא: **[ח] אמגנך.** אמסרך ביד אויביך כמו אשר מגן צריך (שם יד): **נכמרו.** נתחממו לשון ארמי וכן עורנו כתנור נכמרו (איכה ה): **[ט] לא אשוב.** מדברי הטוב אשר אמרתי (ויקרא כו) לא מאסתים ולא געלתים להיות משחית את אפרים: **כי אל אנכי.** המקיים דבר טובתי ואין מדתי להנחם על הטוב: **בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר.** אחרת כבר הבטחתי להשרות שכינתי בקרבך בירושלים ולא אשרה אותה עוד על עיר אחרת ויש מפרש בעיר ל' שנאה כמו (שמואל א כה) ויהי ערך: **[י] כאריה ישאג.** עוד ישאג להם כאריה שיצאו מן הגליות וילכו אחריו: **ויחרדו בנים מים.** ויתכנשון גלוותא ממערב':

[א] סבבוני. כבר בכחש ובמרמה אפרים ובית ישראל מלכי עשרת השבטים וכל העם אבל יהודה עודנו רד עם אל מושל עוד ביראת אלהים רד כמו (במדבר כד) וירד מיעקב עוד מלכיהם עם הקב"ה: **[ב] רועה רוח.** לשון ריע מתחבר לדברי רוח להעכו"ם ושמן שלהם למצרים מובילים לתת שוחד למצרים לעזור אותי: **[ג] וריב לה' עם יהודה.** אליהם הוא מגיד את דברי ריבו אשר עשו לו אחיהם בית ישראל ולא יתמהו בפקדו על יעקב כדרכיו: **[ד] בבטן עקב את אחיו.** כל זה עשיתי לו אחזו בעקבו סי' שהוא יהיה לו גביר: **[ה] בכה.** המלאך: **[ו] ויתחנן לו.** כשאמר לו לא אשלחך כי אם ברכתני (בראשית לב) המלאך היה מבקש ממנו הנח לי עכשיו סופו של הקב"ה ליגלות עליך בבית אל ושם ימצאנו ושם ידבי עמנו והוא ואני נסכים לך על הברכות שבירכך יצחק ואותו מלאך שרו של עשו היה והיה מערער על הברכות: **[ז] וה' אלהי הצבאות ה' זכרו.** כאשר הייתי מאז כן אני עתה ואם הייתם הולכים עמי בתמימות כיעקב אביכם הייתי נוהג עמכם כאשר נהגתי עמו: **[ח] ואתה באלהיך תשוב.** בהבטחתו ובמשענתו שהוא מבטיחך אתה יכול לסמוך ותשוב אליו רק חסד ומשפט שמור ומובטח אתה לקוות לישעו תמיד: **[ט] כנען בידו מאזני מרמה.** אתם סמוכים על בצעכם שאתם סוחרים ורמאים ועל עשריכם אתם אומרים אך עשרתי ולא אעבוד את הקב"ה: **[י] מצאתי און לי.** און כח ומדרש אגדה היה דורש רבי שמעון זצ"ל מצאתי און לי מצאתי לי שטר חוב שיש לי מלכות על ישראל וילכו גם אחיו ויפלו וגו' הננו לך לעבדים (שם נ) און לי דיני שטר כמו כותבין עליו אוננו וכמו באוני אחד ובטימי אחת בב"ר וזה פירושו ויאמר אפרים אך עשרתי מצאתי און לי ירבעם בן נבט שהיה משבט אפרים מתפאר בעצמו ואומר אך עשרתי מצאתי און לי שטר אחד שכל ישראל עבדים לי שאבי קנה אותם דכתיב וילכו גם אחיו ויפלו לפניו ויאמרו הננו לך לעבדים ומה שקנה עבד קנה רבו וכל ממונם שלי לפיכך אין בי חטא אם אטול כל אשר להם כי הם עבדי מה כתיב אחריו ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרים (שמות כ) גדולה הבאה לאביך במצרים מאתי היתה אמר הקב"ה הננו לך לעבדים לא שכחת אבל אנכי ה' אלהיך שנא' בעשרת הדברות שכחת שהעמדת שני עגלים א' בבית אל וא' בדרן ולענין פשוטו של מקר' אתה אומ' מצאתי און לי ע"י עושק ומאזני מרמה ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרי' שם הבחנתי בין טיפה של בכור לטיפה שאיני של בכור אף אני היודע ונפרע ממאזני מרמה העשויין מבלי הבין ומהטומן משקלותיו במלח כדי לרמות: **[יא] כל יגיעי לא ימצאו לי.** טוב לך אם אמרת בלבך כל ממוני לא יהא בו ספוק לכפר על עוני אשר חטאתי כן תרגם יונתן נביא אמר להון כל עותריכון לא יתקיים לכון ביום תושלמת חוביכון: **[יב] לא ימצאו.** לא יספיקו כמו (במדבר יא) ומצא להם ולא יתכן לפרש כל יגיעי כל היגיעים לבקש עוני ולא ימצא לי עון שאם כן היה ראוי לכתוב כל יגיע בלא יו"ד ולנקוד בציר"י אבל עתה אינו ל' יגע אלא לשון יגיע: **[יג] עוד אושיבך באהלים.** אכרית מתוכך סוחרים מרמה ואושיבך באהלים אעמיד מתוכך תלמידים עוסקי' בתורה: **[יד] כימי מועד.** כימי מועד הראשון שהיה יעקב איש תם יושב אוהלים: **[יז] ודברתי על הנביאים.** להוכיח אתכם ולהחזיר אתכם למוטב: **[יח] וביד**

הנביאים אדמה. נראיתי להם בכמה דומיות, ד"א אדמה להם דברי ע"י משלים כדי לישבם על שומעיהם: **[יב] אם גלעד און.** אם בא להם שבר ואונס הם גרמו לעצמם כי אך שוא היו ובגלגל שורים זבחו לעכו"ם: **גם מזבחותם.** רבים כגלים שעל תלמי שדי, תלמי שדי היא מענית המחרישה קרויה תלם: **[יג] ויברח יעקב שדה ארם וגו'.** כאדם שאומר נחזור על הראשונות שדברנו למעלה וישר אל המלאך ועוד זאת עשיתי לו הוצרך לברוח שדה ארם ידעתם איך שמרתיו: **ובאשה שמר.** את הצאן: **[יד] ובנביא העלה ה' וגו'.** ועל שאתם מבזין את הנביאים ומלעיגין בדבריהם הלא בנביא העלה וגו': **[טו] הכעיס אפרים.** לבוראו לבזות את נביאיו ולבגוד בו: **תמרורים.** הם לו כי דמיו אשר שפך בהחטיאו את ישראל להצמיד לעכו"ם והמחטיאו לאד' קשה לו מן ההורגו כאשר אנו למידין מעמון ומואב שהטעו את ישראל להצמד לבעל פעור וענשן הכתוב יותר ממצרי ואדומי שטבעום בנהר ויצאו בחרב לקראתם: **עליו יטוש.** עליו יטילם הקב"ה: **וחרפתו.** שחירף את שלמה כענין שנאמר (מלכים א יא) וירם יד במלך שהוכיחו ברבים על אשר בנה שלמה את המלוא כדמפורש בחלק: **ישיב לו אדוניו.** הקב"ה שהרי הוא הרע לעשות יותר ממנו:

הושע פרק-יג

[א] כדבר אפרים רתת. כשקנא ירבעם למקום ודבר כנגד שלמה דברים קשים וברעדה שהרי מלך גדול היה שלמה: **נשא הוא בישראל.** משם זכה להנשא להיות מלך ישראל: **ויאשם בבעל.** כיון שעלה לגדולה ויאשם בעכו"ם: **וימות.** נכרת בית ירבעם וכן בית אחאב, ויונתן תרגם כד ממלל חד מדבית אפרים רתיתא אחיד להון לעממיא מתרברבין הוו בישראל וכדו דחבו בפולחן טעותא מתקטלין: **[ב] עתה.** בית יהוא שראו כל זאת יוסיפו לחטוא: **כתבונם.** כתבניתם: **זובחי אדם עגלים ישקון.** כומרי המולך אומרים לישראל מי שזובח בנו לעכו"ם כדאי הוא להיות נושק העגל שהרי דורון חביב הקריב לו כך פירשו רבותינו בסנהד' ומיושב הוא על לשון המקרא יותר מתרגום של יונתן: **[ג] וכטל משכים הולך.** וכטלא דמוהי פסיק: **כמוץ יסוער מגורן.** כמוצא דנשבה רוח מאידרא: **יסוער.** אשר סערה תשאנו: **[ד] ואנכי ה' אלהיך.** ולא היה לך למרוד בי: **[ה] אני ידעתיך.** נתתי לב לדעת צרכך וספקתיך: **תלאובות.** אין לו דמיון ופתרונו לפי עניינו תל שאובין בו כל טובה ואין מוצאין: **[ו] כמרעיתם.** כאשר באו לארץ מרעית' והיו שבעי' אז: **שבעו וירם לבם.** כמו וירם במטה (שמות ז) לשון מרים דבר אחר וירם בכאן ויגבה הוא עצמו: **[ז] על דרך אשור.** כל אשור שבמקרא דגש וזה רפי שאינו שם מקום אלא אארוב ואשקוד כמו אשורנו ולא קרוב (במדבר כד): **[ח] כדוב שכול.** כמו שוכל כאשר תאמר חנון ורחום כך שכול כלומר כלו לבוש שכולים ומוכן לשכל

אנשים : **ואקרע סגור לבם**. כדרך הדוב אוהו צפרניו בחזה וקורע עד הלב ל"א סגור לבם את לבם הסגור מלהבין לשוב אלי : **[ט] שחתך ישראל**. חבלת עצמך ישראל כי בי פשעת מרדת בעזרך ומקרא קצר הוא זה והמבין בלשון המקרא מיושב הוא על הלב : **כי בי**. כי בי היה המרד אשר מרדת וא"ת מה איכפת לך בעזרך מרדת כשמרדת בי : **[י] אהי מלכך איפוא**. י"ת איה מלכך ואני אומר אינו צריך לעקרו ממשמעותו אהי עומד מנגד לראות איפא מלכך שאעשה עצמי רואה מה אחריתך איפא מושיעך : **[יב] צרור עון אפרים**. לא ויתרתי עליו צפון הוא אתי : **[יג] כי עת**. צרה באה לו אשר לא יוכל לעמוד ולהתקיים : **במשבר בנים**. שהיולדת יושבת עליו לילד ובלע"ז קורין למשבר שיל"א במשבר בנים כמשבר העשוי ללידת בנים : **[יד] מיד שאול אפדם**. אני הוא שהייתי פודם מיד שאול וגואלם ממות אבל עתה אהי דברך מות אשים עצמי לדבר עליך דברי מות : **אהי**. קוטב עליך גזרת שאול : **נוחם יסתר מעיני**. לא אנחם על הרעה הזאת, נוחם לשון ניחום והמ"ם משורש התיבה כמו מ"ם של נועם שהרי הטע' למעלה והחיי"ת נקוד פתח ואם היה לשון נח והמ"ם משמש בו לשון רבים היה טעמו תחת החיי"ת ונקודה קמץ נוחם רוחם : **[טו] כי הוא בין אחים יפריא**. ת"י ארי אינון מתקריין בנין ועובדין מקלקלין אסגיאו אחים ל' דבר רע כמו (יחזקאל כא) את עשויה לברק ואמר אח אל כל תועבות (שם ז) : **יפריא**. לשון פורה ראש ולענה (דברים כט) ואני אומר אחים לשון ותרענה באחו (בראשית מא) בין אחים יפריא מפריח וצומח באחו בין אחים בין הגדל בפלגי מים אשר תמיד יפריא ולפי שדימהו לאחו הוא אומר יבא קדים ויבוש מקורו, ד"א כי הוא בין אחים יפריא ירבעם הוא בן שהפריא אחותו של ישראל על ידו נחלקו לשני ממלכות יפריא לשון פרא אדם : **יבוא קדים**. מלך תקיף כרוח קידומא במימרא דה' מאורח מדברא יסק : **הוא ישסה**. אותו המלך ישסה אוצרות כל כלי חמדתו :

הושע פרק-יד

[א] תאשם שומרון. מעתה תגלה אשמת' : **הריותיו**. נשים מעוברות שבתוכה : **[ב] שובה ישראל**. שבארץ יהודה פן יקרה אתכם כשומרון לכך נסמכו העניינים, משל למלך שמרדה עליו מדינה שלח המלך פולימרכוס ואמר להחריבה היה אותו פולימרכוס בקי ומיושב אמר להם טלו לכם ימים ואם לאו אני עושה לכם כדרך שעשיתי למדינה פלונית ולחברותיה ולאפרכיא פלונית ולחברותיה לכך נאמר תאשם שומרון ואומר שובה ישראל עד ה' אלהיך כדאיתא בסיפרי בפ' וישב ישראל בשטים : **עד ה' אלהיך**. תני בשם רבי מאיר שובה ישראל בעוד שהוא ה' במדת הרחמים ואם לאו אלהיך מדת הדין עד דלא יתעבד סניגוריא קטיגוריא : **כי כשלת**. באו לך מכשולים בעד עוונך : **[ג] כל תשא עון**. כל

עוונותינו סלח: **וקח טוב**. ולמדנו דרך טוב, דבר אחר מעט מעשים טובים שבידינו קח בידך ושפטנו אחריהם וכן דוד אומר מלפניך משפטי יצא עיניך תחזינה מישרים (תהלים יז) דבר אחר וקח טוב וקבל הודיה מאתנו שנאמר טוב להודות לה' (שם צב): **ונשלמה פרים**. שהיה לנו להקריב לפניך נשלם אותם בריצוי דברי שפתינו: **[ד] אשור לא יושיענו**. עוד זאת אמרו לפניו לא נבקש עוד עזרת אדם לא מאשור ולא ממצרים: **על סוס לא נרכב**. זו היא עזרת מצרים שהיו שולחים להם סוסים כמו שאמרו לישעיה (ג) לא כי על סוס ננוס ועל קל נרכב: ולא נאמר עוד: **למעשה ידינו**. שהם אלהינו: **אשר בך**. לבדך תהיה תקותינו המרחם יתומים: **[ה] ארפא משובתם**. אמר הנביא כך אמר לי רוח הקודש מאחר שיאמרו לפני כן ארפא משובתם ואוהבם בנדבת רוחי אעפ"י שאינן ראויין לאהבה אתנדב לאהבתם כי שב אפי ממנו: **[ו] ויך**. הטל את שרשיו ויצליחם כלבנון כשרשי אילני הלבנון שהם גדולים: **[ז] ילכו יונקותיו**. יסגון בנין ובן ויהי כזית מנרתא דקודשא זיוהון וריחהון כריח קטרת בוסמיא: **כלבנון**. כבית מקדשא: **[ח] ישובו יושבי בצלו**. אותן שהיו כבר יושבים בצל הלבנון שדימה בו ישראל ובית המקדש ועכשיו גלו מעמו ישובו אליו: **זכרו כיין לבנון**. כדוכרן יבבות חצוצרתא דעל חמר עתיק דמתנסך בבית מקדשא שהיו תוקעין בחצוצרות על הנסכים כשהלויים אומרים בשיר: **[ט] אפרים**. יאמר מה לי עוד ללכת אתרי העצבים וישובו מעכו"ם אני אענהו מצרתו: **ואשורנו**. אראה בעניו: **אני כברוש רענן**. אני לו נכפף להיות אוחז ידו בי כברוש רענן הנכפף לארץ שאדם אוחז בענפיו כלומר אהיה מצוי לו: **ממני פריך נמצא**. והלא אני הוא שכל טובתך מאתי באה: **[י] מי חכם**. בכם: **ויבן אלה**. מי חכם בכם ויתבונן לתת לב לכל אלה וישוב אלי: **ופושעים יכשלו בס**. בשבילם על שלא הלכו בהן כן תרגם יונתן: